

Жетесова Жанар Алмасовнаның
«8D02304 - Филология» мамандығы бойынша философия докторы
(PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған «Анималистік лексиканың
лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы сипаты (қазақ және
ағылшын ертегілері бойынша)» диссертациясының

АНДАТПАСЫ

Диссертация тақырыбының сипаттамасы. Диссертациялық жұмыс қазақ және ағылшын ертегілеріндегі анималистік лексиканың лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы сипатын кешенді талдауға арналған. Қазіргі таңда тіл біліміндегі жаңа парадигма, атап айтсақ, антропоэзектік зерттеу үлгісі тілдік бірліктердің табиғатын адам болмысы, мәдениеті мен танымымен сабақтастықта қарастыруға назар аударады. Тіл білімінің жаңа парадигмасы бірқатар зерттеу бағыттарын (когнитивті лингвистика, лингвомәдениеттану, этнолингвистика т.б.) қалыптастырды. Бұл бағыттар тілдік зерттеулердің нысанын кеңейтіп, тек құрылымдық-функционалдық емес, когнитивті-мәдени сипатын анықтауға жол ашады. Кез келген этностың тілінде оның когнитивті жүйесі мен мәдени құндылықтары бейнеленеді. Осындай мәдени мәнді тілдік қабаттардың бірі – анималистік лексика. Ертегілердегі анималистік лексиканы когнитивті және лингвомәдени аспектіде зерттеу халықтың фольклорлық ойлау жүйесінен мол ақпарат береді. Фольклор – тілдің көне қабаттарын, соның ішінде анималистік лексиканы сақтап, оны символдық және прагматикалық тұрғыдан ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін мәдени-тілдік мұра. Адам мен табиғаттың арасындағы қарым-қатынасты бейнелейтін ертегі жанры жануарлар атаулары арқылы адам болмысы мен мінез-құлқы туралы терең мағлұмат береді. Осы ретте, анималистік лексика – тек жануар атауларын ғана емес, сонымен қатар, сол атауларға тән мәдени коннотациялар мен ұлттық дүниетаным үлгілерін бойына жинақтаған лингвомәдени мазмұнды бірлік ретінде бағаланады. Бұл тұрғыдан, ертегідегі анималистік бейнелер тіл мен мәдениеттің тоғысқан тұсы ретінде аса құнды зерттеу нысаны болып саналады. Жануарларға тән белгілер мен қасиеттердің адамға телініп, олардың жағымды не жағымсыз бейнеде берілуі мәдени дәстүр мен дүниетанымдық жүйенің көрінісі. Анималистік лексика – тілдің көне қабаты. Себебі, адамзат өркениетінің алғашқы кезеңдерінде жануарлармен күнделікті тіршілікте етене араласқан қоғам өкілдері оларды табиғаттың негізгі бір бөлшегі ретінде қабылдады. Сол себепті, жануарлар тек биологиялық нысан ретінде емес, символдық және мифологиялық мәнге ие бейнелер ретінде қалыптасты. Жануарлар бейнесінің тілдік репрезентациясы арқылы адам болмысы, қоғам мен табиғаттың өзара байланысы көрініс табады. Бұл олардың тек номинативтік қызметімен шектелмей, мәдени символ ретінде қызмет ететінін көрсетеді. Анималистік лексиканы лингвомәдени аспектіде қарастыру – халықтың символдық жүйесін, этнос құндылықтарын, мәдени коннотацияларды зерделеуге мүмкіндік береді. Мұндай зерттеу ұлттық ділдің, бағалау жүйесінің, мәдени

құндылықтардың тілдік көрінісін анықтауға бағытталады. Сонымен қатар, жануарлар бейнесі арқылы берілетін астарлы мағыналар, тілдік таңбалар мен метафоралар – халықтың дүниені тану тәсілін сипаттайтын маңызды категориялар саналады. Тілдік сана, концепт, символдық мағыналары арқылы ертегідегі анималистік лексиканың мағыналық және мәдени маңызы ашылады. Бұл – тек тілдік материалды талдау ғана емес, мәдениеттерді тану мен салғастыруға бағытталған кешенді ғылыми ізденіс. Зерттеуде анималистік лексиканың анықталуы, зерттелу мәселелері зерделенген. Ертегідегі анималистік лексиканы зерттеудің кешенді әдіснамасы жасалынып, ондағы ұстанымдар мен әдістер нақтыланған. Сондай-ақ ғылыми зерттеуде қазақ және ағылшын ертегілеріндегі анималистік лексикаға жалпы сипаттама беріліп, олардың лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы ерекшеліктері, ертегілердегі жануарлардың сөйлеу мінез-құлқы, қарым-қатынас стратегиясы мен тактикасы анықталды. Сонымен қатар, қазақ және ағылшын анималистік лексикасына тән ортақ және айырым белгілер ертегі мәтіндері негізінде дәйектелді. Диссертациялық жұмыста ертегідегі анималистік лексиканың тіл сөйлермендерінің санасында өзектелуінің көрінісі сауалнама арқылы анықталып, талданып, тұжырымдар жасалды.

Зерттеудің өзектілігі. Қазіргі тіл білімінде тілдік бірліктерді адам санасы мен дүниетанымымен байланыстыра отырып зерттеу – антропоөзектік бағыттың басты қағидаларының бірі. Тіл тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен бірге ұлттың мәдени жадының, рухани құндылықтарының, дүниені тану тәсілінің көрінісі ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан келгенде, ертегілер тіл мен мәдениеттің сабақтастығын, ұлттық дүниетанымды, этностың когнитивті құрылымдарын танытатын маңызды дискурстық кеңістік ретінде бағаланады. Ертегілер – ғасырлар бойы қалыптасқан ұжымдық жадтың, әлемді қабылдау мен бағалаудың ұлттық үлгісін жеткізетін фольклорлық мәтіндер. Олар халықтың ділін, құндылықтар жүйесін, әлеуметтік нормалар мен таптаурындарын бейнелеумен қатар, тілдің көне қабаттарын да сақтап келеді. Осы көне қабаттардың бірі ретінде анималистік лексика жануарлар атаулары мен соларға қатысты символдық, мәдени, концептуалдық мәндерге ие лексикалық бірліктер. Жануарлар бейнесі халық ертегілерінде тек сюжет құралы ғана емес, сонымен қатар, адам мінезінің, әлеуметтік рөлдердің, моралдық-этикалық қағидалардың көрінісі ретінде көрініс табады. Осы себепті, анималистік лексиканы лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы аспектіде зерттеу – әр этностың қайталанбас лингвомәдени және лингвокогнитивті сипатын анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, когнитивті-салғастырмалы тәсіл қазақ және ағылшын ертегі мәтіндеріндегі жануарлар бейнесіне байланысты символдық мағыналарды салғастыра отырып, әр халықтың дүниетанымдық және мәдени ерекшеліктерін тануға жол ашады. Қазақ тіл білімінде де, ағылшын тіліндегі зерттеулерде де анималистік лексика құрылымдық-жүйелілік аспектіде біршама зерттелген. Тіл біліміндегі жаңа парадигма аясында жануарлар атауларына байланысты туындаған фразеологиялық тіркестер салыстырмалы-салғастырмалы және

лингвомәдени тұрғыдан зерттеген бірқатар еңбектерді кездестірдік. Дегенмен, құрылысы әртүрлі қазақ және ағылшын ертегілеріндегі анималистік лексиканы лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы аспектіде кешенді талдауға арналған еңбектер саны жоқ деп айтуға болады. Сондай-ақ ұсынылып отырған ғылыми зерттеуде ертегілердегі анималистік лексиканы кешенді талдау әдіснамасы жасалынып, зерттеу кезеңдері нақтыланды. Диссертацияда анималистік лексикаға қатысты терминдер жүйесі талданды. Қарым-қатынас стратегиялары мен онда қолданылатын тактика тәсілдері қарастырылды. Қазақ және ағылшын анималистік лексикасы салғастырыла талданып, ортақ және айырым белгілері анықталады. Бұл айтылған мәселелер қорғауға ұсынылып отырған диссертацияның идеясының жаңа екенін және тақырыбының өзектілігін айқындайды.

Зерттеудің мақсаты. Қазақ және ағылшын ертегілеріндегі анималистік лексиканы лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы талдау арқылы олардың ортақ және айырым белгілерін анықтау.

Зерттеу барысында аталған мақсатқа жету үшін төмендегідей **міндеттерді** шешу көзделді:

- Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізін құрайтын анималистік лексика және оған қатысты ұғымдардың анықталуын зерделеу;

- Ертегідегі анималистік лексиканы зерттеудің әдіснамасы, ұстанымдары мен әдістерін қарастыра отырып, талдау әдістемесін ұсыну;

- Қазақ және ағылшын ертегілеріндегі анималистік лексикаға жалпы сипаттама беру;

- Анималистік лексиканың лингвомәдени ерекшеліктерін сипаттау;

- Анималистік лексиканың когнитивті сипатын көрсету;

- Ертегідегі жануарлардың сөйлеу мінез-құлқы, қарым-қатынас стратегиясы мен тактикасын анықтау;

- Қазақ және ағылшын анималистік лексикасына тән ортақ және айырым белгілерді көрсету;

- Ассоциативті эксперимент арқылы қазақ және ағылшын тіл сөйлермендерінің санасында анималистік лексиканың символдық мағыналарының өзектелуін анықтау.

Диссертацияның **зерттеу нысаны** – қазақ және ағылшын ертегілеріндегі анималистік лексика.

Зерттеу пәні. Анималистік лексиканың лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы аспектідегі тұжырымдарында көрсетілген ерекшеліктері.

Зерттеу жұмысының **теориялық және әдістемелік негізі.** Зерттеу жұмысының **теориялық және әдістемелік негізін** лингвомәдениеттану, когнитивті лингвистика, дискурсология, ономазиология саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері құрады. Атап айтқанда: В.В. Виноградов, В.Г. Гак, Е.С. Кубрякова, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, В.З. Демьянков, Н.Н. Болдырев, Д.С. Лихачев, А.Н. Баранов, З.Д. Попова, А.П. Бабушкин, Н.Д. Арутюнова, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, И.А. Стернин, Д.Б. Гудков, С.Г.

Воркачев, А. Вежбицкая, В.Н. Телия, А.Қ. Жұбанов, Ә. Қайдар, Э. Рош, А.П. Чудинов, Ю.Н. Караулов, Р.М. Фрумкина, Ю.С. Степанов, Л.Л. Нелюбин және т.б. ғалымдардың зерттеулері. Лингвомәдениеттану (А.А. Потебня, В.А. Маслова, А.И. Бодуэн де Куртенэ, В. фон Гумбольдт, В.В. Воробьев, Н.В. Уфимцева, Д.О. Добровольский, В.И. Карасик, В.В. Красных, В.Н. Телия, Г.Г. Слышкин, Ю.С. Степанова, А.Д. Шмелев, А.Д. Арутюнова, В.В. Воробьева, В. Шаклеин, Ж. Манкеева, А. Тымбол, Л.Х. Самситова, А. Ислам, Н.М. Уәли, А.С. Тухтарова, т.б.); когнитивті лингвистика (Дж. Лакофф, М. Джонсон, В.А. Маслова, В.И. Карасик, Е.С. Кубрякова, З.Д. Попова, И.А. Стернин, М.В. Пиминова, Е.Д. Сулейменова, Э.Н. Оразалиева, Б.И. Нұрдәулетова, С.А. Жиренов, К.А. Жаманбаева, Г.Н. Зайсанбаева), дискурс теориясы мен дискурстық талдау (Ю.Н. Караулов, Н.Д. Арутюнова, Т. Ван Дейк, В.З. Демьянков, А.А. Кибрик, Г.Н. Смағұлова, Г. Бүркітбаева, Б.С. Жұмағұлова, Л.М. Макаров, В.И. Карасик, Г. Әзімжанова, С. Кубрякова, О.С. Иссерс, Е.П. Ильин, М.Л. Макаров, В.Ю. Андреева, Н.Р. Grice, Н.Н. Кириллова, Е.И. Пассов, F. Karsdorp, L. Fonteyn, L. Soloshchuk, A. Chebotarova, Б. Қалиев, М. Фуко, Н. Уәли, Е. Әлкебаева, К.Қ. Садирова, А.Т. Қасымбекова); салғастырмалы тіл білімі (С.Г. Тер-Минасова, И.А. Стернин, М.А. Стернина, В.Б. Кашкин, В.Н. Гак, Н.Н. Зеркина, З. Ахметжанова, С.С. Исакова, Г.М. Алимжанова); мәтін лингвистикасы (Т.М. Николаева, З.Я. Тураева, И.Р. Гальперин, В.Е. Чернявская, Т.В. Матвеева, Н.С. Валгина, Г.Т. Шоқым, О.С. Жұбай); ертегі дискурсы (J. Zipes, S. Doli-Kryeziu, J. Simpson, S. Roud, R. Bottigheimer, Н.А. Акименко, Л.П. Ковальчук, И.С. Соборная, У.В. Каримова, Д.Ф. Шакиров, А.Ш. Юсупова, Ю.М. Брейгер, Е.Ф. Бизунова, Ю.С. Городова, А.В. Шаколо, С.К. Кенжемуратова, L. Chang, D. Luh, А.Т. Қасымбекова, Н.К. Култанбаева, Н.Е. Қартжан, т.б.); анималистік лексика (И. Устуньер, А. Дэнги, Т.З. Козлова, И.А. Курбанов, О.В. Лаврова, Н.В. Распыхина, Р.А. Карам, Т.В. Хахалкина, С.Р. Тлехатук, И.В. Куражова, А.А. Бызова, Д.Е. Айзахметова, О.В. Галимова, Л.А. Диярова, Я.И. Красовская, А. Жұмағазина, Т.В. Линко, К.Ю. Шалабаева, Н.Ю. Костина, Н.В. Николаева, А. Жакипов, Н.В. Солнцева, Ж.Д. Байтелиева, Н. Айтбаева, А. Раева, Т.Ж. Мықтыбаева, К.А. Умирсериков, Т.Б. Сағатбекқызы, М.Б. Шойманова, т.б.), анималистік лексиканы зерттеудің әдістемесі (В.М. Шаклеин, П. Грайс, О.В. Томберг, А.Д. Шмелев, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, А.А. Уфимцева, Дж. Р. Серль, Дж. Остин, А.Т. Хроленко, т.б.) салаларындағы зерттеулердегі ғылыми тұжырымдар талданып, пайдаланылды.

Зерттеу дереккөздері. Лингвомәдениеттану, когнитивті лингвистика, салғастырмалы лингвистика мәселесін зерттеген теориялық еңбектер, қазақ және ағылшын ертегі мәтіндері (Дала фольклорының антологиясы: Он томдық. – Т. 7: Прозалық фольклор: Ертегілер/Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Әлбеков Т., Елесбай Н., Набиолла Н. – Алматы: Brand Book. 2020. – 488 бет, 31,8 баспа табақ және English fairy tales collected by Joseph Jacobs. Third edition. G.P. Putnam's son, New York. 2005. – 277 р. және Rudyard Kipling. Just so stories. 2005. – 249 р., 32,8 баспа табақ) талдауға алынды, қазақ ертегілерінен 125 анималистік

лексика, ағылшын ертегілерінен 94 анималистік лексика жиналды, талданды, қазақ және ағылшын тіл сөйлермендерінің анималистік лексиканы қабылдау ерекшеліктерін анықтауға арналған қазақша және ағылшынша сауалнама, ассоциативті экспериментке қатысқан 297 респонденттің жауап материалдары алынды. Қазақ және ағылшын ертегілеріндегі анималистік лексиканы компоненттік талдау, салғастырмалы талдау кезінде қазақ тілінің лингвистикалық, этнолингвистикалық, түсіндірме, кірме сөздер, теңеулер сөздіктері («Лингвистикалық түсіндірме сөздік», А. Салқынбай, Е. Абақан, Алматы, 1998; «Тіл білімі сөздігі», жал. ред. бас. проф. Э.Д. Сүлейменова, Алматы, 1998; «Тұрақты теңеулер сөздігі», Т. Қоңыров, Алматы, 2008; «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі», Т. Жанұзақов, Алматы, 2008; «Қазақ әдеби тілінің сөздігі», О. Күдерина, О. Жұбаева, М. Жолшаева және т.б., Алматы, 2011; «Қазақтар ана тілі әлемінде» (этнолингвистикалық сөздік), Ә. Қайдар, III том. Табиғат, Алматы, 2013; «Қазақ сөздігі» (Қазақ тілінің біртөмдік үлкен түсіндірме сөздігі, құрастырушылар: М. Малбақов, Ш. Құрманбайұлы, Н.Уәли, Р. Шойбеков және т.б., Алматы, 2013; «Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі», Ш. Құрманбайұлы, С. Исақова, Б. Мизамхан және т.б., Алматы, 2019; анималистік лексиканың бейнелілік аспектісін зерттеуде фразеологиялық сөздіктер мен мақал-мәтелдер жинақтары (І. Кеңесбаев. Фразеологиялық сөздік, Алматы, 2007; Қазақ мақал-мәтелдері. Құрастырған Жамалхан Асықова, Алматы, 2013) пайдаланылды. Ағылшын тілі бойынша Collins Dictionary, Cambridge Dictionary; Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English: Oxford University Press, Hornby, A.S. (2010); Dictionary of Symbols: Routledge, Cirlot J.E. (2001); Oxford English Dictionary: Oxford University Press (2010); McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs, Spears R.A. (2005); A Dictionary of English Folklore: Oxford University Press, Simpson J., Roud S. (2000) сөздіктері қолданылды.

Зерттеу әдістері. Диссертацияда жалпығылыми әдістер, оның ішінде сипаттау, жалпылау, талдау, қорытындылау әдістері пайдаланылды.

Зерттеуде анималистік лексиканы лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы талдаудың кешенді әдіснамасы ұсынылды. Зерттеу әдіснамасы мен ұстанымдарын, әдістемесі мен әдістерін жасауда Дж. Р. Серль, Дж. Остин (1986), П. Грайс (1995), В.Н. Телия (1996), А. Вежбицкая (2001), А.Д. Шмелев (2005), А.Т. Хроленко (2004), А.А. Уфимцева (2004), В.М. Шаклеин (2012), В.Г. Костомаров (2014), Е.М. Верещагин (2014), О.В. Томберг (2016) сынды ғалымдардың еңбектері басшылыққа алынды. Анималистік лексиканы талдау бірнеше кезеңдерге бөлінді. Зерттеудің алғашқы кезеңінде қазақ және ағылшын тілдеріндегі ертегі мәтіндерінен түгелдей теру әдісі арқылы анималистік лексика жинақталды. Жиналған анималистік лексиканың мәтіндегі жиілік көрсеткіштерін айқындау үшін доминанттық талдау әдісі негізге алынды. Компоненттік талдау әдісі арқылы анималистік лексиканың денотативтік, коннотативтік, символдық мағыналары, ерекше белгілері анықталды. Сонымен бірге, олармен байланысты фразеологиялық бірліктер мен мақал-мәтелдер талданды. Концептуалды талдау

әдісі арқылы анималистік лексика концепт, метафора тұрғысынан талданды. Дискурстық талдау әдісі арқылы ертегілердегі коммуникативтік стратегиялар мен тактикалар анықталды. Қазақ және ағылшын ертегілеріндегі анималистік лексика салғастырмалы талдау әдісімен қарастырылып, оларға тән ортақ және айырым белгілер анықталды. Ертегідегі анималистік лексиканың символдық бейнесінің қазіргі тілдік санадағы көрінісін анықтау мақсатында ассоциативті эксперимент жүргізілді, сауалнама нәтижелері талданды, қорытынды жасалды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. Анималистік лексика жануарлар атауларының жалпы жиынтығы. Ол зоонимдер, зооморфизмдер, зоосемизмдер, зоосимволдар болып төртке жіктеледі. Зоонимдер жануарлардың түрін, топтарын ажыратуға арналған бастапқы атаулар болса, зооморфизмдер жануарлардың белгілі бір қасиеттерінің адамға телінуі, зоосемизмдер жануарлар атаулары арқылы уәжделген метафоралық атаулар, зоосимволдар жануар бейнесі арқылы мәдени, мифологиялық немесе дүниетанымдық мазмұндарды білдіреді.

2. Кез келген зерттеу жұмысы үшін әдіснама, оның негізгі ұстанымдары мен әдістерін айқындаудың маңызы зор. Тілдік бірліктерді антропоэзектік парадигмада зерттеу бірнеше ғылымның әдіснамасын басшылыққа алуды талап етеді. Ертегідегі анималистік лексиканы лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы аспектіде зерттеудің әдіснамасы, ұстанымдары мен әдістері зерделей отырып, осындай бағытта жүргізілетін зерттеулерге пайдалы болатын кешенді талдау әдістемесі ұсынылды. Әдістеме бірнеше зерттеу кезеңдерінен тұрады: мәтіннен түгелдей теру әдісі, доминанттық талдау әдісі, компоненттік талдау әдісі, концептуалды талдау әдісі, дискурстық талдау әдісі салғастырмалы талдау әдісі, ассоциативті эксперимент. Ұсынылған талдау үлгісі ертегідегі анималистік лексиканы жүйелі түрде лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы сипаттауға мүмкіндік береді.

3. Қазақ және ағылшын ертегілеріндегі анималистік лексиканың тақырыптық топтары негізінен ұқсас, оның себебі бізді қоршаған табиғаттың әмбебап сипатымен анықталады. Үй және жабайы жануарлар топтарының саны, жиілігі, этнос мәдениетіндегі орны тұрғысынан айырмашылықтар бар. Бұл ерекшеліктер екі мәдениеттің тарихы, ділі, тұрмыс-салты, өмір сүру ортасы және т.б. көптеген тілден тыс факторлар негізінде қалыптасқан.

4. Ертегідегі анималистік лексика ұлттық ділді, мәдениетті және салт-дәстүрді бейнелейді. Қазақ және ағылшын ертегілерінде адамдарға тән жағымды және жағымсыз қасиеттер, құндылықтар, ішкі жан-дүние мен ақыл-ой әрекеттері, қоғамдағы тәртіп нормалары анималистік метафоралар, теңеулер, тұрақты тіркестер мен мақал-мәтелдер арқылы көрініс тауып, этностың лингвомәдени ерекшелігі мен дүниені танудағы дара сипатын айқындайды.

5. Қазақ және ағылшын ертегілерінде кейіпкерлердің қарым-қатынасы олардың әлеуметтену үдерісіндегі ролін айқындайды. Тілдің көмегімен кейіпкерлер өздерінің билік қатынастарын, әлеуметтік иерархияларын және моралдық таңдауларын көрсетеді. Ертегі дискурсы лингвистикалық, мәдени және

әлеуметтік аспектілерді қамтитын күрделі коммуникативтік жүйені құрайды. Жануарлар туралы ертегілердегі қарым-қатынас стратегияларын зерттеу әртүрлі мәдениеттердегі сөйлеу мінез-құлқының ерекшеліктерін жүйелеуге мүмкіндік береді. Қарым-қатынас стратегиялары әмбебап сипатқа ие болғанымен, олардың қолданылу жиілігі мен вербалдану әдістері мәдени, жас ерекшелігіне, әлеуметтік рөлдерге байланысты өзгешеленеді.

6. Қазақ және ағылшын ертегілеріндегі анималистік лексиканың ортақ белгілеріне тақырыптық топтары жағынан ұқсастық, жылқы - байлық пен әлеуметтік мәртебе, мысықтың тазалығы мен ұқыптылығы, үкі даналық пен ақылдылық символдары жатады. Екі лингвомәдениетке тән айырым белгілерге дінге, тұрмыс-тіршілікке, өмір сүру салтына байланысты тілдік санада қалыптасқан таным-түсініктер жатады. Ағылшындар аттың сұлулығы мен күшіне назар аударса, қазақ этносы жылқының түрлерін, жасын, жынысын, ауру түрлерін, жылқыдан алынатын тағамдарды да жақсы таныған. Қазақ танымы үшін мысықтың жағымсыз коннотациясы басымдық танытса, ағылшындар үшін сүйкімділік пен еркіндіктің символы болып саналады.

7. Ассоциативті эксперимент нәтижесінде алынған ассоциациялық байланыстар ертегі мәтіндері мазмұнымен сәйкес келеді. Дегенмен сауалнама нәтижелері бірқатар мәселелерге назар аударуды талап етеді: біріншіден, қазіргі қазақ жастары ата-бабаларымыз төрт түлік мал деп кие тұтқан жануарлармен байланысты символдық мағыналарды толық біле бермейді, мағыналарын дұрыс ажырата алмайтыны байқалды; екіншіден, қазақ танымына жат болып келетін кейбір символдарды орыс және еуропалықтардың таным-түсінік өлшемімен ассоциациялайды, бұл қазіргі жас ұрпақтың тілдік санасының жұтандығын көрсетеді, этностың рухани әлсіреуіне, мәдени құндылықтардың жойылуына әкеледі.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы. Диссертациялық жұмыста қазақ және ағылшын ертегілеріндегі анималистік лексиканы салғастырмалы талдауға, ұғымдық, бейнелік, құндылық, символдық мағынасын анықтауға, екі лингвомәдениетке тән ортақ және айырым белгілерін ажыратып, олардың себептерін лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы талдау арқылы түсіндіруге ұмтылыс жасалды.

Зерттеуде анималистік лексика, зооним, зооморфизм, зоосемизм, қарым-қатынас стратегиясы мен тактикасы мәселелеріне арналған теориялық-әдіснамалық еңбектерге талдау жасалып, негізгі ғылыми тұжырымдар басшылыққа алынып, диссертацияға қатысты сұрақтар мен зерттеу бағыттары айқындалды.

Жұмыста анималистік лексиканы зерттеудің орны анықталып, әдіснамасына талдау жасалды. Анималистік лексиканы кешенді талдаудың әдіснамасы ұсынылды. Алдымен ертегідегі анималистік лексиканың ұғымдық белгілерін анықтау үшін сөздік мағыналары талданды, бейнелік компонентін анықтау мақсатында екі тілдің мақал-мәтелдері мен фразеологиялық қоры зерделенді. Ассоциативті эксперимент нәтижелері бойынша ертегі мәтіндеріндегі

анималистік лексиканың символдық мағыналары анықталды.

Диссертациялық жұмыста қазақ және ағылшын ертегілерін салғастыра талдап, жиі кездесетін анималистік лексика анықталып, олардың лексика-семантикалық топтары ажыратылып, кестелерге түсірілді, лингвомәдени және когнитивті, дискурстық талдау жасалды, сандық көрсеткіштері анықталып, соған сәйкес тұжырымдар ұсынылды.

Алынған нәтижелердің жаңашылдығы мен маңыздылығының негіздемесі. Жұмыстың маңызды ғылыми жаңалығының бірі – ертегілердегі анималистік лексиканы зерттеуге арналған кешенді талдау әдістемесінің ұсынылуы. Зерттеу барысында қазақ және ағылшын тіл сөйлермендерінің санасында анималистік лексиканың символдық мағыналарының өзектелуін анықтау мақсатында ассоциативті эксперимент жүргізілді. Нәтижесінде анималистік лексиканың ассоциациялық өрісінің кең, тіл сөйлермендерінің санасында қалыптасқандығы анықталып, екі тілдік санадағы ассоциациялық байланыстар ертегі мәтіндері мазмұнымен сәйкес келетіндігі дәлелденді. Алайда сауалнама нәтижелері бірқатар маңызды мәселелерге назар аударуды қажет етеді. Біріншіден, қазіргі қазақ жастары ата-бабаларымыз қасиетті санаған жануарларға қатысты символдық мағыналарды жете білмейтіні және олардың мәнін дұрыс ажырата алмайтыны байқалды. Екіншіден, ұлттық дүниетанымға жат кейбір бейнелер орыс және еуропалық таным үлгілеріне сай қалыптасқаны анықталды. Үшіншіден, екі тілдің де респонденттерінің арасында немқұрайлылық танытқандары, жауаптың орнына тыныс белгілер қойып немесе сұраққа қатысы жоқ жауаптар жазғандары да кездесті. Сауалнама нәтижелері бойынша қазақ тілді респонденттер арасында кейбір анималистік лексиканың мағынасын дұрыс түсінбейтіндер, орфографиялық және пунктуациялық қателерге назар аудармайтындар кездесетіні анықталды. Сонымен қатар, қазақ сөздерін латын немесе орыс әліпбиімен жазу үрдісі де байқалды. Бұл – қазіргі жастардың әлеуметтік желілер мен жылдам хат алмасу платформаларында қалыптасқан жазу тәжірибесінің ерекшелігін көрсетеді. Осыған байланысты жоғары оқу орындарында білім алушылардың тілдік сауаттылығын арттыру, академиялық сөздіктермен жүйелі жұмыс істеу дағдыларын дамыту, әдеби және фольклорлық туындыларды оқу мәдениетін қалыптастыру қажеттігі ұсынылды.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы. Зерттеу нәтижелері тіл білімінің когнитивті лингвистика, лингвомәдениеттану, салғастырмалы тіл білімі, дискурсология сияқты салаларын оқыту үдерісінде, шет тілдерін үйретуде зерттеудің теориялық тұжырымдары пайдалы болады. Салғастырмалы тіл білімінің теориясы мен әдіснамасын толықтыруға ықпал етеді. Анималистік лексиканы зерттеудің теориялық мәселелеріне арналған ізденістер қатарын толықтырады. Зерттеу анималистік лексика бойынша жазылған еңбектердің терминологиялық аппаратын толықтыруға өз үлесін қосады.

Зерттеудің практикалық мәні. Зерттеу барысында талданған тілдік материалдар мен жинақталған деректер қазақ және ағылшын тілдеріндегі ертегілерде кездесетін анималистік лексиканы лингвомәдени және когнитивті

аспектіде меңгертуге, сондай-ақ оқу құралдарын, оқу-әдістемелік кешендер мен арнайы сөздіктерді әзірлеу және толықтыру ісінде кеңінен пайдалануға болады. Ертегідегі жануарлар атауларының семантикалық, символдық және концептуалдық ерекшеліктері болашақ мамандардың тілдік-мәдени құзыретін қалыптастыруда, мәдениетаралық коммуникация дағдыларын дамытуда және аударматануға бағытталған оқу бағдарламаларында тиімді қолданылуы мүмкін.

Зерттеу шеңберінде жүргізілген ассоциативті эксперимент нәтижелері тілдік санада жануарлар бейнесіне қатысты орныққан символдық мағыналар мен мәдени-концептуалдық сәйкессіздіктерді анықтауға мүмкіндік берді. Аталған нәтижелерге сүйене отырып жасалған ұсыныстар академиялық жазу машығын жетілдіруде, тезаурустық білімді тереңдетуде және ұғымдық-категориялық ойлау жүйесін дамытуда әдістемелік тұрғыдан маңызды құрал бола алады. Сонымен қатар, қазақ және ағылшын ертегілеріне жүргізілген лингвомәдени әрі когнитивті-салғастырмалы талдау нәтижелері бойынша жасалған ғылыми тұжырымдар мен әдіснамалық ұстанымдарды дипломдық, магистрлік және докторлық диссертациялар дайындау барысында, сондай-ақ монографиялар мен оқу құралдарын құрастыруда теориялық және әдістемелік негіз ретінде пайдалануға толық мүмкіндік бар.

Зерттеу апробациясы. Зерттеудің негізгі нәтижелері мен тұжырымдары отандық және шетелдік ғылыми-зерттеу мекемелерінде, жоғары оқу орындарында талқыланды: Заң және әлеуметтік ғылымдарға қатысты халықаралық симпозиумда (Ыстамбұл қаласы, 11-12 қараша 2023 жыл), «Жастар, ғылым және инновация» атты жас ғалымдар, PhD докторанттар, магистранттар мен студенттердің XIX халықаралық ғылыми конференциясында (Ақтөбе қаласы, 12 сәуір 2023 жыл), «Филологические науки: состояние, перспективы, новые парадигмы исследований» атты VI халықаралық ғылыми конференциясында (Уфа қаласы, 23 қараша 2023 жыл), «Современная лингвистика: ключ к диалогу» атты IV Казань халықаралық лингвистикалық саммитінде (Казань, 13-15 желтоқсан 2023 жыл), «Актуальные проблемы теоретической и прикладной филологии» атты XII халықаралық ғылыми конференциясында (Уфа қаласы, 25 сәуір 2024 жыл), «GYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX халықаралық ғылыми конференциясында (Астана қаласы, 12 сәуір 2024 жыл), Қ.Қ. Жұбановтың 125 жылдығына орай «Жұбанов тағылымы» атты дәстүрлі XI халықаралық конференциясында (Ақтөбе қаласы, 1 қараша 2024 жыл), «ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ» атты XXI халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясында (Ақтөбе қаласы, 14 сәуір 2025 жыл) жасалған баяндамаларда көрініс тапты. Ертегідегі анималистік лексиканың символдық мағыналарын анықтау үшін GoogleForms виртуалды платформасын пайдаланып ассоциативті эксперимент жүргізілді.

Зерттеудің жарияланымы мен мақұлдануы:

Диссертацияның негізгі бөлімдері бойынша 13 мақала жарияланды.

Scopus ғылыми деректер базасына кіретін журналдарда жарияланған

еңбектер:

1. Strategy and Tactics of Communication in Fairy Tale Discourse // Eurasian Journal of Applied Linguistics (EJAL). Vol. 11, №1, 2025. Процентиль 85%, Q1.

<https://ejal.info/volume-view/?id=23>

ҚР ҒжЖБ Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитетінің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдарда жарияланған еңбектер:

1. Анималистік лексиканың лингвомәдени және когнитивті-салғастырмалы сипаты // Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы. – 2023. – №4(71) – 73-84 б.

<https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/869>

2. Этиологиялық ертегілердегі анималистік лексиканың лингвомәдени сипаты (қазақ ертегілері бойынша) // Ш. Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы. Филология сериясы. № 4. 2024. – 82-93 б.

<https://vestnik.kgu.kz/index.php/kufil/article/view/444>

3. Animalistic Vocabulary in Animal Tales // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы, 2024 жылғы №4 (149). – 61-69 р. <https://bulphil.enu.kz/index.php/main/article/view/799>

4. Жануарлар туралы ертегілер мәтініндегі коммуникативтік стратегиялар // Абылай хан ат. ҚазХҚжӘТУ ХАБАРШЫСЫ. “ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы. No. 1 (76), 2025. – 134-145 б.

<https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/1429>

Халықаралық конференциялардың жинақтарында жарияланған еңбектер:

1. Animalistic metaphor is an important element of the linguistic picture of the world // Materials of Astana 2th International Symposium on Law and Social Sciences (Istanbul, Turkey, 11-12 November, 2023) / Dr. Ö. Egeliği, Dr. A. Serdaliyeva. – Istanbul: Türkisch-Deutsche Universität and Astana Publications, 2023. – 2-6 р.

2. Жануарлар ертегілері кейіпкерлерінің сөйлеу стратегиялары мен тактикасы. «ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ» атты жас ғалымдар, PhD докторанттар, магистранттар мен студенттердің ХІХ халықаралық ғылыми конференциясының материалдары. – Ақтөбе: Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 2023. – 61-64 б.

3. Animalistic vocabulary in Kazakh and English Linguistic cultures. Филологические науки: состояние, перспективы, новые парадигмы исследований: Материалы VI Международной научной конференции (г. Уфа, 23 ноября 2023 г.) / отв. ред. А.Р. Мухтаруллина. – Уфа: РИЦ УУНиТ, 2023. – 3-7 р.

4. Animalistic vocabulary in animal tales. Современная лингвистика: ключ к диалогу: труды и материалы IV Казанского международного лингвистического саммита (Казань, 13–15 декабря 2023 г.): в 3 т./под общ. ред. И.Э. Ярмеева, Ф.Х. Тарасовой. – Казань: Издательство Казанского университета, 2024. – Т. 1. – 483-486 с.

5. Zoonyms as a reflection of national cognition. Актуальные проблемы теоретической и прикладной филологии: Материалы XII Международной

научной конференции (г. Уфа, 25 апреля 2024 г.)/отв.ред. А.Р. Мухтаруллина. – Уфа: РИЦ УУНиТ, 2024. – 11-15 р.

6. Анималистік лексиканың теңеулерде қолданылу мәселесі. «GYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың ХІХ Халықаралық ғылыми конференциясы. – Астана, 2024. – 3100-3103 б.

7. Linguacultural aspects of animalistic vocabulary. Қ.Қ. Жұбановтың 125 жылдығына орай «Жұбанов тағылымы» атты дәстүрлі ХІ халықаралық конференциясы материалдарының жинағы. – Ақтөбе: Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 2024. – 76-78 р.

8. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі ертегілердегі «мысық» анималистік лексикасын лингвомәдени талдау. «ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ» атты ХХІ халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. – Ақтөбе: Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 2025. – 247-250 б.

Зерттеудің құрылымы мен көлемі. Диссертация кіріспеден, үш бөлімнен, қорытынды мен пайдаланған әдебиеттер тізімінен, анықтамалардан және қосымшалардан тұрады. Зерттеудің нәтижелері 25 кестеде, 21 суретте көрініс тапты. Пайдаланылған әдебиеттер тізіміне 150 атау енді. Ғылыми жұмыстың жалпы көлемі 155 бетті құрайды.

Диссертациялық зерттеу жұмысы тіл білімінің **когнитивті лингвистика, лингвомәдениеттану, дискурсология** сияқты өзекті саласының даму бағыттарына және **Қазақстан Республикасы Мемлекеттік бағдарламаларына** сәйкес дайындалған:

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 16 қазандағы №914 қаулысы. «Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы».

Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 13 қыркүйектегі №659 Жарлығы. Мемлекет басшысының 2021 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы «Халық бірлігі мен жүйелі реформалар – бұл нық елдің өркендеуінің негізі» (17.04.2023 ж. толықтырулармен).

Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. «Ұлттық рухани жаңғыру» ұлттық жобасын бекіту туралы: 2021 жылдың 12 қазанда, №724 бекітілген.

Қазақстанның тарихи-мәдени мұрасы және рухани құндылықтары. Тарих пен мәдениеттің, әдебиет пен тілдің, салт пен құндылықтардың ортақтығы // Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №988 қаулысы.

Докторанттың ғылыми зерттеу бойынша әр жарияланымды дайындаудағы үлесі. Диссертацияның барлық көлемін, зерттеу әдісін таңдауды және зерттеу мақсатына сай міндеттерді шешуді, зерттеу бойынша жарияланымдарды дайындауды автор өз бетінше орындады. Зерттеу тақырыбына сай тапсырмалар беру мен алынған нәтижелерді талқылау ғылыми кеңесшілермен бірлесіп жүргізілді.

